

İnsan hüquqlarının təbiətinə və mahiyyətinə müxtəlif yanaşmalar

İnsan hüquqlarının mahiyyətindən bəhs edərkən, onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, insan hüquq və azadlıqları hüquqlar sisteminin ümumi kompleksini ifadə edir. 1993-cü ildə qəbul olunmuş Vyana Deklarasiyası və Fəaliyyət Proqramı, birmənalı tərzdə müəyyənləşdirmişdir: “Bütün insan hüquqları universaldır, bölünməzdir, qarşılıqlı asılı və qarşılıqlı əlaqədirlər. Beynəlxalq birlik insan hüquqlarına qlobal, ədalətlik və bərabərlik əsasında, eyni tərzdə və diqqətlə yanaşmalıdır. Milli və regional xüsusiyyətlərin, müxtəlif tarixi, mədəni, və dini əlamətlərin nəzərə alınmasının vacib olmasına baxmayaraq, özlərinin siyasi, iqtisadi və mədəni sistemlərindən asılı olmayaraq, dövlətlər bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının təşviq olunması və qorunması ilə bağlı məsuliyyət daşıyırlar”.

D.Qəmbərov yazır: “İnsan hüquqları şəxsiyyətin mövcudluğunun xüsusiyyətləri və müəyyən normativ-strukturlaşmış elementləri. Bu, insanın azadlığını ifadə edir və həyatının, cəmiyyətə, dövlətlə, digər fərdlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin ayrılmaz, zəruri üsulları və şərtidir. Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz məqamlara əsasən, belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, insan hüquqları anlayışı insanın dövlətə münasibətdə, iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sferalarda hüquqi statusunu səciyyələndirir. İnsan hüquqları probleminin hüquqi ifadəsinin əsasında insanlar arasında sosial imkanların və öhtəliklərin bölgüsü məsələsi dayanır. Bu bölgü konkret ictimai münasibətlər və sosial reallıqlar çərçivəsində mümkün olur.

Aparığımız tədqiqatlara əsasən, qeyd edə bilərəm ki, ictimai fikir tarixində və hüquq ədəbiyyatında insan hüquqlarının təbiətinə və mahiyyətinə dair iki əsas yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya əsasən, insan və vətəndaş hüquqları təbii, anadangəlmə xüsusiyyətlərdirlər. Bu hüquqlar bir yandan dövlətin onları qəbul edib etməməsindən asılı deyildir. Yeni başqa tərzdə ifadə etmiş olsaq, bu hüquqlar ayrılmazdırlar. Digər tərzdən isə, insanın təbiətinin şərtləndirdiyi tələb və prinsipləri dövlət təmin edir və qoruyur. Deməli, insan hüquqları bir növ əlaqələndirici amil rolunda çıxış edir. İnsan ayrılmaz hüquqlara malik olduğuna görə, o, “hər şeyin ölçüsü rolunda” çıxış edir. İnsan hüquqları anlayışının mahiyyətinə dair ikinci yanaşma pozitivist yanaşmadır. Bu yanaşmaya əsasən, insan hüquqları dövlətdən qaynaqlanır. Bu, o deməkdir ki, insan hüquqlarının növünü, məzmununu və həcmi dövlət müəyyənləşdirir. Yeni bu yanaşmanın tərəfdarları, hesab edirlər ki, insana hüquqları dövlət bağışlayır.”

İnsan hüquqları hüquq sisteminin və dövlət quruluşunun əsaslandığı obyektiv prinsipləri ifadə edirlər. Onlar pozitiv mənada dövlətin və orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətini müəyyənləşdirirlər və dövlətin sosial proseslərə təsirini məhdudlaşdırırlar. Digər tərəfdən bu, şəxsiyyətin subyektiv hüquqlarıdır. Bu, o deməkdir ki, hər bir şəxsiyyət ona məxsus olan

hüquqlar kompleksinin subyektivi və bu hüquqlardan necə istifadə etmək haqqında özü qərar verir. Bununla yanaşı, hər bir kəs dövlətdən onun hüquqlarını qorumasını tələb edə bilər.

İ.Y.Kalaşova yazır: “İnsan hüquqlarını səciyyələndirən məqamlardan biri də, ondan ibarətdir ki, o, çoxüzlü bir problemdir. Bu baxımdan, insan hüquqlarına dair yeganə düzgün yanaşma ortaya qoyaraq, olduqca çətindir. İnsan hüquq və azadlıqları, hər şeydən öncə, insanın təyinatı, digər insanlar arasında onun yeri və rolu haqqında fəlsəfi dünyagörüşü təsəvvürlər sistemidir. Müxtəlif təsəvvürləri birləşdirən məqam ondan ibarətdir ki, “insan hüquqları” anlayışının mahiyyəti qanunla müəyyənləşdirilmiş sahədə insanın dövlət tərəfindən qəbul olunan

predmeti olmuşdur. Lap qədim zamanlardan insan hüquq və azadlıqları haqqında ideyaların yaradılmasına və mövcud fikirlərin dərinləşdirilməsinə cəhdlər edilmişdir. Nəzərdən keçirdiyimiz məqamlar sübut edir ki, tarixi inkişafın bütün mərhələlərində, ən ciddi müzakirə obyektinə baxmayaraq, insan hüquqlarının mahiyyəti haqqında vahid düzgün yanaşma ortaya qoyulmamışdır. Buna baxmayaraq, ümumi şəkildə qeyd etmək mümkündür ki, insan hüquqları anlayışı fərdlərin cəmiyyətdəki statusunu müəyyən edən məqamlar ifadə edir.

Qeyd edək ki, “insan hüquqları” anlayışının mahiyyətini izah edərkən, “azadlıq” və “insan hüquq və azadlığı” anlayışları arasında sərhədlərin də müəyyənləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır. Birinci halda, azadlıq insana və ictimai birliklərə xas olan sərbəst, öz iradəsi ilə fəaliyyət imkanlarını ifadə edən geniş fəlsəfi məhfum kimi nəzərdən keçirilir. Azadlıq şəxsiyyətin cəmiyyətdə inkişaf etməsinin, özünü reallaşdırmasının ən vacib şərti rolunda çıxış edir. “Hüquq” və “azadlıq” anlayışları arasında əlaqə və sərhəd haqqında daha aydın təsəvvürlərə malik olmaq üçün “azadlığın” əlamətlərini ehtiva edən bir sıra postulatları nəzərdən keçirək:

- bütün insanlar doğulduğu andan azadlıqlar və onları təbii hüquqlardan heç kim məhrum edə bilməz. Bu hüquqların təmin olun-

“İnsan hüquqlarını səciyyələndirən məqamlardan biri də, ondan ibarətdir ki, o, çoxüzlü bir problemdir. Bu baxımdan, insan hüquqlarına dair yeganə düzgün yanaşma ortaya qoyaraq, olduqca çətindir. İnsan hüquq və azadlıqları, hər şeydən öncə, insanın təyinatı, digər insanlar arasında onun yeri və rolu haqqında fəlsəfi dünyagörüşü təsəvvürlər sistemidir”

və qorunması dövlətin başlıca vəzifəsidir;

- azadlıq insanın başqasına zərər gətirməyən hər bir şeyi etmək imkanı kimi nəzərdən keçirilir. İnsan azadlığı mütləq ola bilməz və o, digər insanların oxşar vəziyyətləri məhdudlaşdırılır. Həminin bərabərliyi azadlığın əsası təşkil edir;

- azadlığın sərhədləri ancaq qanunla müəyyənləşdirilə bilər. Yeni qanun azadlığın ölçüsü rolunda çıxış edir. Azadlıq və hüquq qaydaları antoqonist xarakterli deyillər.

M.İ.Baymin yazır: “Deməli, qanunla qadağan olunmayan hər bir şeyi etmək mümkündür. Bu məqam azadlığın mahiyyətini daha dəqiq dərk etməyə imkan verir;

- qadağan olunmayanların bir hissəsi insan hüquqları vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Hüquqların təsbit olunması zərurəti, ondan irəli gəlir ki, insana öz imkanlarını

deyərk etməyə kömək etsin;

- hüquqların məhdudlaşdırılması demokratik cəmiyyətlərdə ancaq ümumi rifaha xidmət edir.”

Beləliklə, göründüyü kimi, azadlıq insana özünü ifadə etməyə imkan verir. Bununla da, şəxsiyyət cəmiyyətin ümumi inkişafına özünün ciddi töhfəsini vermiş olur. Bu, bütün insanlığın zənginləşməsinə və təkmilləşməsinə gətirib çıxarır. İnsan azadlığı daha dar konstitusion hüquqi anlayışdır. Bu, məhdud qanun çərçivəsində insanın fəaliyyətini ifadə edir. Bu məqama əsasən, həm də insan hüquqları anlayışının mahiyyəti haqqında təsəvvürlər bir az da dərinləşir. Yeni insan hüquqları bütün hallarda müəyyən çərçivə ilə tənzimlənir. İnsan hüquq və azadlıqlarının institusionalaşmasına aid məsələlər çoxsaylı tədqiqatların obyektinə baxmayaraq, onlara aid çoxsaylı monoqrafiyaların və məqalələrin hazırlanmasına baxmayaraq,

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

insan hüquqlarının mahiyyəti günümüze qədər tam və ya universal şəkildə açılmamışdır. Tədqiqatçı B.Kistyakovskiy yazır ki, heç bir elmdə, hüquq elmində olduğu qədər ziddiyyətlər mövcud deyildir. Bu elmlə ilk tanışlıq, elə bir təsəvvür yaradır ki, sanki o, biri-birini təkzib edən nəzəriyyələrdən ibarətdir. Buna baxmayaraq, hesab edirik ki, hüquq elmində mövcud nəzəriyyələr kifayət qədər orqanik və unikal paradigmalardan ibarətdir. Sözsüz, bu nəzəriyyələr arasında rəqabətin mövcudluğunu inkar etmək qeyri-mümkündür. Konkret məqamlar, xüsusilə, insan hüquqlarının mahiyyəti ilə bağlı çoxsaylı yanaşmaların və nəzəriyyələrin mövcudluğu müəyyən fikir ayrılığı ilə yanaşı, həm də, təsəvvürlərin dərinləşməsinə xidmət edir. Onlarla tanışlıq insan hüquqları anlayışının mahiyyətinin dərk edilməsi üçün, bütün hallarda istiqamətləndirir. Onu da, müəyyənləşdirə bildik ki, insan hüquqları anlayışının mahiyyətinə dair müxtəlif nəzəriyyələrin biri-biriləri ilə rəqabət aparmaları bütün hüquqi fikir tarixini əhatə etmişdir. Bu tendensiya bu gün də müşahidə olunmaqdadır. Nəzəriyyələr arasında istənilən rəqabətliyyə, fikir ayrılığına baxmayaraq, insan hüquq və azadlıqları nəzəri hüquqşünaslığın ən fundamental kateqroyası olmuşdur və olaraq qalmaqdadır.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru